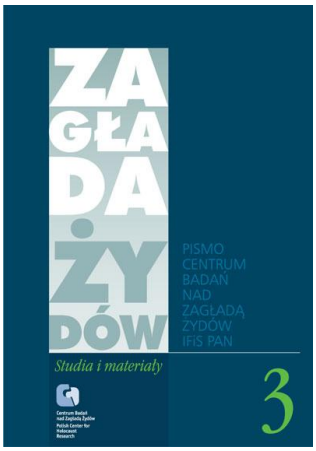

Zagłada Żydów. Studia i Materiały
Holocaust Studies and Materials

VOL. 3 (2007)

ISSN: 1895-247X
eISSN: 2657-3571
DOI: 10.32927
WWW: www.zagladazydow.pl

Centrum Badań nad Zagładą Żydów IFiS PAN
Polish Center for Holocaust Research

In memoriam Raul Hilberg (1926–2007)

Jakub Petelewicz
Centrum Badań nad Zagładą Żydów IFiS PAN

jakub.petelewicz@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3558-1020

DOI: https://doi.org/10.32927/ZZSiM.245
Strony/Pages: 396-399

CC BY

OPEN ACCESS

In memoriam
Raul Hilberg (1926–2007)

Przekazując do rąk Czytelnika zapis wywiadu z Raulem Hilbergiem pragniemy oddać hołd temu zasłużonemu badaczowi, jednemu z pionierów studiów nad Zagładą. Publikowany tekst jest tłumaczeniem jednej z ostatnich wypowiedzi, jakich przed śmiercią udzielił on kwartalnikowi „Logos. Journal of modern society & culture"[1]. Chcielibyśmy w tym miejscu podziękować redakcji za zgodę na wykorzystanie tego materiału.

Raul Hilberg, urodzony 2 czerwca 1926 roku w Wiedniu, zmarł 4 sierpnia 2007 roku w Burlington, w USA. W wieku 13 lat, w rok po anschlusie Austrii, wraz z rodziną wyemigrował przez Francję i Kubę do USA. W końcowym okresie drugiej wojny światowej służył w 45. Dywizji Piechoty Armii Amerykańskiej. Z racji znajomości języka niemieckiego i wybitnych zdolności analitycznych szybko trafił do Departamentu Dokumentacji Wojennej. Do jego zadań należało m.in. badanie nazistowskiej dokumentacji. Stacjonując w Braunes Haus, pracował nad prywatną i służbową dokumentacją Hitlera oraz naczelnych władz Rzeszy. Zetknięcie z biurokratycznym zapisem zbrodni stanowiło impuls do jego dalszej akademickiej pracy nad zagadnieniem Zagłady. Po demobilizacji ukończył studia politologiczne w Brooklyn College. Następnie studiował prawo publiczne i administrację na Columbia University, uzyskując w 1950 roku tytuł magistra. Równocześnie, kontynuując niejako swoje zajęcia z okresu służby wojskowej, podjął pracę przy rządowym projekcie „Torpedo Factory" w Alexandrii (Wirginia). Operacja pod niewiele mówiącym kryptonimem stanowiła program indeksowania i mikrofilmowania milionów stron nazistowskiej dokumentacji przejętych przez armię USA w okupowanych Niemczech. Hilberg kontynuował edukację, pracując pod kierunkiem Franza Naumana przygotowywał dysertację doktorską, którą obronił w roku 1955.

W tym samym roku podjął pracę na University of Burlington (Vermont), z którym związał całe swoje zawodowe życie jako profesor Wydziału Nauk Politycznych i twórca tamtejszego programu Holocaust Studies. W latach 1978–1979 był członkiem United States President's Commission on the Holocaust oraz jednym z założycieli Muzeum Holokaustu w Waszyngtonie (USHMM), w którego radzie zasiadał w latach 1980–1988. Od momentu powołania do roku 2005 działał w Komitecie Naukowym Muzeum, miał także wielki wkład w powstanie Center for Advanced Holocaust Studies przy USHMM. Opublikowana z niemałymi trudnościami w roku 1961 roku jego dysertacja doktorska pt. *The Destruction of the European Jews* okazała się jedną z pierwszych, a niewątpliwie najpełniejszą i najprecyzyjniejszą w owym czasie syntezą „ostatecznego rozwiązania".

[1] *Logos. Journal of modern society & culture; Logos 6.1-2 – winter-spring 2007; http://www.logosjournal.com/issue_6.1-2/hilberg.htm*

Wywołała ogromne poruszenie wśród badaczy Zagłady, powodując skrajne opinie. Hannah Arendt w swojej głośnej książce pt. *Eichmann w Jerozolimie. Rzecz o banalności zła* stwierdziła, że Hilberg w swej pracy „zdołał przedstawić pierwszy wyrazisty opis tej niesamowicie skomplikowanej machiny zagłady”[3]. Niezwykle pedantyczna prezentacja procesu Zagłady, benedyktyńska dociekliwość w odtwarzaniu jej przebiegu oraz oparcie na oryginalnej nazistowskiej dokumentacji postawiły Hilberga w szeregu funkcjonalistów. Jak sam twierdził w przedmowie: „Holokaust był produktem ogromnej maszynerii biurokratycznej, z tysiącami jej wykonawców, a nie wynikiem z góry założonego planu lub indywidualnego rozkazu Hitlera”[4]. Trzytomowe dzieło, początkowo odrzucane przez wydawców z powodu objętości i szczegółowości, znalazło niebawem trwałe miejsce w kanonie lektur akademickich. Książka sukcesywnie poprawiana i uzupełniana przez autora doczekała się wielu wznowień w USA, a także została przetłumaczona na wiele języków. Do dzisiaj mimo znaczącego rozwoju badań nad Zagładą oraz wielkiej liczby nowych publikacji jest uznawana za jedną z podstawowych prac ukazujących przebieg i organizację nazistowskiego planu wymordowania europejskich Żydów. Także inna książka autorstwa Hilberga – po raz pierwszy opublikowana w 1992 roku pt. *Perpetrators, Victims, Bystanders – The Jewish Catastrophe 1933–1945* stanowiła kamień milowy w badaniach nad Zagładą. Autor dokonał w niej precyzyjnej kategoryzacji aktorów tego dramatu. I choć dzisiaj podział sprawcy – ofiary – świadkowie wydaje się nazbyt schematyczny i wąski, to jego wprowadzenie do historiografii jest niewątpliwie zasługą Hilberga. Inne jego książki, na przykład opublikowane w 2001 roku *Sources of Holocaust Research*, choć nie tak głośne jak przywołane wyżej, znajdowały jednak zawsze oddźwięk zarówno w kołach akademickich, jak i wśród czytającej publiczności.

Do końca życia w swych publikacjach i wypowiedziach Raul Hilberg pozostawał zwolennikiem funkcjonalizmu, stając w jednym szeregu z Christopherem Browningiem, a w opozycji do intencjonalistów reprezentowanych chociażby przez Daniela Goldhagena (którego – co widać wyraźnie w prezentowanym wyżej wywiadzie – pozostawał do końca bardzo gorącym krytykiem). Jego prace, niezmiennie bazujące na drobiazgowej analizie źródeł (głównie niemieckich), bogatej znajomości faktografii i historiografii Zagłady stanowią jedne z wyznaczników i drogowskazów dla kolejnych pokoleń uczonych. Nawet tak kontrowersyjne wypowiedzi, jak obrona tez Normana Finkesteina, były uważnie słuchane i analizowane. Jego głos, mimo choroby i oddalenia, pozostał mocny, bo obdarzony siłą jego naukowego i moralnego autorytetu.

*

Z uwagi na wieloletnie zaniedbania w Polsce nadal brakuje podstawowych opracowań z zakresu badań nad Holokaustem, które ukazywały się w świecie od lat 60. ubiegłego wieku. Jednym z celów Centrum Badań nad Zagładą Żydów działającego

[3] Hannah Arendt, *Eichmann w Jerozolimie. Rzecz o banalności zła*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 1987, s. 92.

[4] Raul Hilberg, *The destruction of the European Jews,* Yale University Press, 2003.

przy IFiS PAN jest tłumaczenie i publikowanie pozycji należących do kanonu historiografii Zagłady. Niewątpliwie do takich należą prace Raula Hilberga. W roku 2004 Centrum podjęło starania o pozyskanie środków na ten cel oraz nawiązało kontakt z autorem. Pierwotnie w planach wydawniczych znalazła się skrócona, jednotomowa edycja Hilbergowskiego *opus magnum – The Destruction of the European Jews. Student Edition*. Ku naszemu zaskoczeniu idea ta spotkała się ze zdecydowanym sprzeciwem autora. Jego postawa nie wynikała z niechęci do dzielenia się dorobkiem, lecz z szacunku dla potencjalnego polskiego czytelnika. Hilberg uznał bowiem, że to, co sprawdza się w programach Holocaust Studies amerykańskich collegów, byłoby zbyt okrojoną wersją dla czytelnika europejskiego, zwłaszcza polskiego. W zamian autor wyraził zgodę na publikację pełnej trzytomowej edycji swego dzieła. Jednak w owym czasie posiadane środki i możliwości Centrum nie pozwalały na podjęcie i realizację tak ogromnego przedsięwzięcia. Rozwiązanie przyniosła dalsza korespondencja. Raul Hilberg zasugerował Centrum możliwość tłumaczenia *Perpetrators, Victims, Bystanders.* Już kilka miesięcy później Jerzy Giebułtowski rozpoczął prace nad tekstem. Mimo postępującej choroby autor pozostawał w stałym kontakcie z tłumaczem, z Centrum oraz z Wydawnictwem Cyklady, które było partnerem tej edycji. Wprawiło nas w podziw jego stałe zainteresowanie postępami prac nad tłumaczeniem, a także kilkunastostronicowy pakiet szczegółowych poprawek oraz uzupełnień, które przesłał w trakcie prac nad redakcją tomu. Był aktywny i służył radą nie tylko w kwestiach merytorycznych, ale także leksykalnych, akceptując sposób tłumaczenia zarówno tytułu (przystał na oddanie niejednoznacznego terminu *bystenders* słowem *świadkowie*), jak i poszczególnych wyrażeń pojawiających się w tekście. Przygotował również specjalny list, który został odczytany podczas prezentacji książki, w którym napisał: „Książka, której nadałem tytuł *Perpetrators, Victims, Bystanders – The Jewish Catastrophe 1933–1945* po raz pierwszy ukazała się w języku angielskim z górą 15 lat temu. To jedyna z moich prac, którą napisałem będąc niemal w transie, która wyłoniła się z gotowych obrazów powstałych w moim umyśle. Nie znaczy to jednakowoż, że nie musiałem się do jej powołania przygotować. Proces twórczy poprzedziła niemal połowa dekady pracy nad rozmaitymi dokumentami, ich porządkowaniem, badaniem, porównywaniem i oceną znaczenia w odtwarzanym procesie Zagłady. Początkowo owe różne grupy osób, które zamierzałem opisać, nie były dla mnie wyraźnie rozpoznawalne. Wbrew temu, o czym wspomniałem początkowo, nic nie było jasne i przejrzyste, nie doznałem także żadnej iluminacji.

Od roku 1992 książkę przetłumaczono na osiem języków, jednakże jej publikacja po polsku stanowi dla mnie specjalne wydarzenie – zwłaszcza z uwagi na fakt, że tak wiele Ofiar Zagłady żyło w Polsce, a wielu więcej zostało zamordowanych na tej ziemi. Tak jak bezsporne sprawstwo tej zbrodni zawsze będzie powiązane z organami niemieckimi, tak skutki Zagłady nieuchronnie powiązane będą z miejscami w polskich miastach, wsiach i lasach".

Już w trakcie prac nad edycją *Perpetrators, Victims, Bystanders* do Centrum zgłosił się dr Piotr Stefaniuk z propozycją, o której kilka lat wcześniej można było tylko marzyć: zadeklarował mianowicie gotowość sfinansowania tłumaczenia i publikacji

trzech tomów *The Destruction of the European Jews*. Raul Hilberg z ogromną radością przyjął taką możliwość, a Centrum jako merytoryczny koordynator projektu przystąpiło do przygotowania tej edycji. Początkowy projekt wydawania jednego tomu rocznie w ciągu trzech lat nie znalazł uznania w oczach autora, który słusznie zwrócił naszą uwagę na integralność dzieła. W czerwcu 2007 roku stale współpracujący z naszym zespołem Jerzy Giebułtowski przystąpił do pracy translatorskiej. Wówczas korespondencja z Hilbergiem znacząco się ożywiła. Listy dotyczyły zarówno kwestii natury ogólnej, jak i konkretnych rozwiązań leksykalnych czy nawet treści poszczególnych przypisów. O jego niezwykłej drobiazgowości, przywiązaniu do każdego szczegółu oraz skrupulatności niech świadczy fakt przesłania niemal 120 stron uwag, poprawek oraz uzupełnień do podstawy przekładu (wydania Yale University Press z roku 2003). Jeszcze w lipcu 2007 roku do wydawcy dotarł faks z podziękowaniami za przesłane recenzje i egzemplarze tłumaczenia książki *Perpetrators, Victims, Bystanders* oraz lista uzupełnień do ewentualnego uwzględnienia przy wznowieniu lub dodruku. Korespondencja trwała niemal do samej śmierci Autora. W jednym z ostatnich swoich faksów Raul Hilberg pisał, że czuje się szczęśliwy widząc projekt publikacji *Destruction* „ustawiony na właściwych torach". Świadom swojej choroby, zamierzał w najbliższym czasie przygotować specjalną przedmowę skierowaną do polskiego czytelnika. W planowanym na 2010 rok polskim wydaniu *Zagłady Żydów Europejskich* niestety jej zabraknie.

*

Ważniejsze książki i prace edytorskie w dorobku Raula Hilberga:

The destruction of the European Jews (Yale University Press, 2003, pierwsze wyd. 1961).

The Holocaust today (Syracuse University Press, 1988).

Sources of Holocaust research: An analysis (I.R. Dee, Chicago 2001).

The politics of memory: The journey of a Holocaust historian (Ivan R. Dee, Chicago 1996).

Perpetrators Victims Bystanders. The Jewish Catastrophe, 1933–1945 (Aaron Asher Books, New York, 1992). [wyd. polskie: *Sprawcy, Ofiary, Świadkowie. Zagłada Żydów, 1933–1945;* Cyklady/Centrum Badań nad Zagładą Żydów IFIS PAN, Warszawa 2006]

(wyd.), *Documents of destruction: Germany and Jewry, 1933–1945* (Quadrangle Books, Chicago 1971).

(wyd.) et al. *The Warsaw diary of Adam Czerniakow: Prelude to Doom* (Stein and Day, New York 1979).

Jakub Petelewicz